

Het Clarissenklooster te Gouda.

Dit stukje betreft een “uitdaging” in het kader van de vervolgcursus Goudologie: De Goudse Kloosters.

De werkopdracht bestaat uit een achttal vragen(clusters) betreffende het Clarissenklooster te Gouda. Ik behandel het eerste vragencluster.

1. Op welke locatie stond het Clarissenklooster?
2. Beschrijf het gebouw zoals het er “toen” uitzag.
3. In welke straat stond het klooster?
4. Welke oppervlakte had het?
5. Welke gebouwen behoorden tot dit klooster?

Ik start met een (ongevraagde) inleiding, daarna:

1. en 3. worden tegelijk behandeld.
 2. en 5. worden tegelijk behandeld.
- En dan blijft vier als laatste over...

Wilt u alleen de antwoorden op de vragen: lees vanaf pagina 8.

*Clara op de frontispice van de Leu-druk
van het **Leven van Clara. Antwerpen,**
Gheraert Leu, 28 juni 1491*

Algemeen: Politiek-maatschappelijke situatie

Eerst maar even een beschrijving van de voorgeschiedenis en de omstandigheden ten tijde van de vestiging van het klooster.

De Bourgondiërs waren een sterk opkomende macht, die zich had kunnen ontwikkelen na de splitsing van het Karolingische Rijk binnen het Midden-Rijk in de periode tussen het verdrag van Verdun (843) en het verdrag van Meerssen (870).

Hun leengebieden lagen in de tijd van Karel de Stoute zowel in het West-Frankische Rijk als in het Oost-Frankische rijk.

Door hun welvaart en daarbij groeiende macht gedroegen ze zich steeds minder als leenman - ze waren tenslotte slechts hertog of graaf en dat zijn functies waarbij men onderworpen is aan de leenheer – maar als soeverein (waarbij slechts de titels/functies van toepassing zijn/waren van paus, keizer, koning of prins). Kortom, juridisch lekker ingewikkeld, eigenlijk voor de middeleeuwer: een puinhoop in de (juridische) verhoudingen.

Maar ook de steden gingen een belangrijker rol spelen: De Franse koning had in 1302 in het stof moeten bijten (Guldensporenslag bij Kortrijk).

Het oostelijke rijk:

Het graafschap Holland maakte deel uit van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, terwijl de graaf ook hertog was van Bourgondië, gelegen in het West-Frankische Rijk. Het Heilige Roomse Rijk ontstond in 936 – de eerste Otto tot koning gekroond in Aken, je kunt over het jaartal twisten, maar nu even niet- met koning Hendrik de Vogelaar en de drie Otto's: de Ottonen- de eerste keizer was Otto I de Grote in 962 (Wordt door anderen als beginjaar gezien).

Ik ga nu even snel door de geschiedenis: De Duitse keizers trachtten hun macht te vergroten en kwamen in conflict met de Paus. Een hoogtepunt van deze Investituurstrijd (11^e en 12^e eeuw)-was de bekende gang naar Canossa van Frederik Barbarossa in 1077 en werd beëindigd met het Concordaat van Worms in 1122: De bekleeding (=investituur) van een bisschop kwam van twee kanten: de ring –teken van geestelijke waardigheid- kwam van de paus, de staf – teken van wereldlijke macht – werd door de koning/keizer gegeven. Maar in de praktijk moest de keizer toegeven: de keizer verloor namelijk zijn ultieme beslissingsrecht over de benoeming van bisschoppen. De keizer mocht toekijken bij de verkiezing van bisschoppen.....dus had hij nog slechts informeel invloed op benoeming/verkiezingen.

Dus, lering voor de Bourgondische hertogen: De Bourgondiërs moesten **binnen het Heilige Roomse Rijk** op hun tellen passen voor wat **de paus** betrof.

Het westelijke rijk:

In het West Frankische Rijk was de situatie anders; de koning had aanvankelijk geen macht in het hele westelijke rijk –had o.a. zijn handen vol aan de Engelsen- dat ontstond na de delingen van de 9^e eeuw. De Bourgondiërs hadden best veel vrijheid en bevochten de koning ook.

Dus: dat is wennen voor een hertog uit Bourgondië als hij als graaf in Holland moet opereren. Daarnaast heeft Karel te maken met steden in Holland die steeds machtiger worden en waar voorgaande graven veel moeite mee hadden. Politieke branden werden geblust door stadsrechten te geven en andere privileges.

Ik kan uit het gedrag van Karel de Stoute een zekere tactiek ontdekken:
Je laat een aantal devote Goudse burgers aan je verzoeken een klooster te stichten.
Je zorgt dat je gedekt bent door pauselijke toestemming.
Je verzoekt het stedelijk bestuur de vestiging te faciliteren, waar ze niet omheen kunnen: want dat zou betekenen dat ze eigen burgers (uit de stadselite) bruuskeren én feitelijk bij weigering de paus dwarszitten.
Karel kon zich dus profileren als een gelovig man en kreeg de massa – en noodzakelijk en wellicht met gezonde tegenzin ook de magistratuur- achter het plan.

En natuurlijk wilde Gouda zijn nieuwe stadhuis laten zien dat in 1450 volledig was opgeleverd. Wellicht heeft hij gegeten, gedronken en geslapen heeft in het Herthuys aan de Coestrate (westzijde Markt)???

Karel de Stoute

In 1466 bezoekt graaf Karel van Charolais – beter bekend als Karel de Stoute (Dijon 10 nov. 1433-Nancy, 5 jan. 1477)- het graafschap Holland.
Karel van Charolais volgde zijn vader Filips de Goede (van Bourgondië) op na diens dood in 1467. Hij was al regent vanwege seniliteit van zijn vader sinds 1465. Kortom: hij was de leenheer/feitelijke machthebber in Holland.

Karel de Stoute omstreeks 1460 geschilderd door Rogier van der Weyden

Het zat in de privésfeer niet helemaal mee, want zijn eerste vrouw Catharina van Valois overleed (kinderloos) in 1446, zijn tweede vrouw Isabella van Bourbon overleed (dochter: Maria van Bourgondië) in sept. 1465, het jaar voordat hij dus Holland bezocht. Of misschien zat dit overlijden (politiek gezien) wel mee?

Hij had een flinke slag tegen de Franse koning Louis XI gewonnen, maar dat geeft altijd elders weer onrust (er worden kansen waargenomen, nietwaar?). Stel dat hij zou sterven door

ziekte en/of slagveld, zijn dochter Maria (geb. 1457) was nog maar een kind én kindersterfte was hoog. Kortom: dreiging van opvolgingsproblemen.

Karel zal zeker goed op de hoogte geweest zijn van voorgaande opvolgingsproblemen in Holland.

Ik doel hierbij op de Hoekse en Kabeljauwse Twisten die een aanleiding vonden in de opvolging van graaf Willem IV die kinderloos overleed in 1345, waarbij de elite –zowel de adel als de steden- verdeeld in verschillende facties, elkaar te lijf gingen. Oude vetes tussen de partijen werden lekker uitgevochten (en nieuwe ontstonden) met de fraaie complicatie: je was aanhanger van Margaretha II, oudste zuster van de overleden graaf Willem IV en – lekker toevallig!- ook de vrouw van de toenmalige H. Roomse keizer, of haar zoon van 13 jaar oud, Willem. voor de liefhebbers: zoek maar eens op in de geschiedenisboeken of op internet.

Dus aan de slag voor het nageslacht! Lodewijk van Gruuthuse* is vanuit Brugge in Londen aan het lobbyen om hem weer aan een (politiek nuttige) echtgenote te helpen en dat werd dan ook Margaretha van York, zus van koning Edward IV van Engeland

**Lodewijk van Gruuthuse –stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland- was getrouwd met Margaretha gravin van Borssele, zus van Wolfert VI van Borssele, die Lodewijk van Gruuthuse na diens dood zal opvolgen als stadhouder ten dienste van de Bourgondiërs.*

Woning van Gruuthuse, Brugge, nu museum

Hier niet van belang, maar aardig om te weten: Lodewijk van Gruuthuse had het Gruuthuse-handschrift in bezit met daarin het bekende:

Egidius waer bestu bleven
Mi lanct na di gheselle mijn
Du coors die doot du liets mi tleven
Dat was gheselschap goet ende fijn
Het seen teen moeste ghestorven sijn

Het lied is nog wat langer, u kunt het op internet vinden, vanwege het feit dat ik de zgn. streepjesnotatie niet kan lezen moet ik u mededelen dat ik -tot mijn en uw vreugde- het niet kan zingen. Maar bent u geïnteresseerd in het gezongen lied; ik verwijs naar <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/middeleeuwen/tekst/lgme009.html>

Onrust bij de burenen: het Sticht. Handjeklap tussen paus en Bourgondiërs

In Holland waren de Hoekse en Kabeljauwse twisten nog volop aan de gang, terwijl het in het aangrenzende Sticht Utrecht ook ontzettend onrustig was na 1450.

In 1455 stierf de Utrechtse bisschop Rudolf van Diepholt, waarop de kanunniken bijna eenstemmig de hoekse Gijsbrecht van Brederode tot bisschop kozen.

Dit pikte Philips van Bourgondië niet! Hoe ga je dat als hertog/graaf dan aanpakken? Dat wordt een één-tweetje met de paus, let maar op:

Paus Callixtus III

Paus Callixtus III had de hulp van Philips van Bourgondië hard nodig voor een kruistocht tegen de Turken die in 1453 Constantinopel hadden ingenomen. Dat kostte geld, dus de steden en edelen werden aangesproken met een bede: 120.000 gouden leeuwen moesten bijeen gebracht worden. Beetje veel.....

Philips halveert de bede, waarschijnlijk niet alleen omdat het “veel geld” is voor een kruistocht, maar ook omdat het het financiële systeem in de Nederlanden zou ontwrichten. Hij moet dus wel politiek bakzeil halen.

Maar nu is het duidelijk: Philips gaat mee ter kruistocht en de paus benoemt in 1456 David van Bourgondië* tot bisschop van Utrecht.

Het kapittel van Utrecht werd “overtuigd” door dreiging met geweld door Philips van Bourgondië dat David de juiste bisschop zou zijn....dat lukte in Nedersticht, voor het Oversticht zijn toen wapens ingezet (Beleg van Deventer duurde vijf weken, burgeroorlog: David neemt tijdelijk de wijk naar Wijk bij Duurstede, 1459. De stad moest zich tenslotte overgeven. David werd, zoals toen gebruikelijk, als bisschop van Utrecht zowel wereldlijk regeerder als geestelijk heerser over Deventer).

De ene hand wast de andere! De ene dienst is de andere waard. Kortom: we hebben er in het Nederlands de juiste uitdrukkingen voor.

**David van Bourgondië was een bastaard van Filips de Goede- alles blijft toch in de elite familie.....*

een zittende gehelmde leeuw, gewicht ongeveer 5 gram.

Gouden-, Brabantse- of Vlaamse Leeuw. Deze is 4,2 gram, geslagen onder Philips de Goede.

Even snel rekenen:

$120.000 \times 4 \text{ gram} = 480 \text{ kg}$

Goudprijs 24 karaat € 30,00 per gram.

Dus de bede omgezet in goudprijswaarde febr. 2014: 14,4 miljoen euro

Er zijn geen duidelijke bevolkingscijfers bekend over Holland in de 15^e eeuw, om maar niet te spreken van het jaar waarin de bede werd gedaan. Ik denk na enig speurwerk op internet en bijbehorend rekenwerk dat het in het betreffende jaar 1453 zo'n 175.000-200.000 inwoners geweest zijn. Maar mijn rekenwerk moet altijd met –toen kostbaar- zout genomen worden.

Redenen van vestiging van een Clarissenklooster in Gouda.

Het zou een verklaring kunnen zijn dat Karel de Stoute wenste dat kloosters – en in dit geval een Clarissenklooster- voor **maatschappelijke rust** zouden kunnen zorgen in Gouda.

In ieder geval drong hij er bij het stadsbestuur op aan dat (*W. Denslagen-Gouda, pag. 204*) er een zusterconvent van de derde orde* van Sint Franciscus zou worden gesticht. Walvis heeft beschreven dat er gelobbyd werd bij Karel, omdat er “vanuit enkele devote personen” (de

burgerlijke en/of geestelijke elite?) druk op het stadsbestuur zou worden uitgeoefend om een en ander binnen Gouda te faciliteren.

****derde orde**: Eerder stond zij bekend onder de naam Franciscaanse Leken Orde. Het is een orde van evangelisch-levende mannen en vrouwen, die **geen kloostergeloften** afleggen. De leden vormen een samenkomende gemeenschap van mannen en vrouwen, die hun **gewone werkzaamheden binnen en buiten hun gezin** behouden. Zij houden regelmatig samenkomsten om zo hun geloof en hun onderlinge verbondenheid te onderhouden en te versterken.*

*De **eerste orde** zijn de minderbroeders de **tweede orde** zijn de Arme Vrouwen, bekend geworden als de Clarissen, die een besloten, contemplatief leven leiden.*

Daarbij: **een klooster in Gouda erbij, betekent voor de graaf ook een mogelijke geldbron.**

Een grappig voorbeeld van handig manipuleren/investeren door Karel:

Onder Philips van Bourgondië waren persoonlijke attenties geven *not done*: hoogstens een nieuwjaarsfooit aan het personeel.

In 1466 –Karel was er toch!- stuurde hij cisterciënserklooster Leeuwenhorst **een half hert**. Dat was smullen dus! Nou niet gedaan door Karel zonder reden, lees maar verder:

Maar toen even later Karel en Lodewijk van Gruuthuse- daar heb je de Bruggenaar als stadhouder weer- een bijdrage vroegen voor het huwelijk van de bevriende hofmeester Willem graaf de Biche (*armoedzaaier, hij was deel van de strijdmacht van Karel en heeft nogal wat zitten roven tijdens de veldtocht bij Nancy waar Karel het leven liet*) uit Leiden gaven ze geld waarvoor de zusters ook **twee koeien** hadden kunnen kopen. Goeie ruil van Karel de Stoute dus!

De pauselijke toestemming: Clarissenklooster Haarlem en vijf andere vestigingen

In 1458 had de hertogelijke familie toestemming gekregen (W. Denslagen in: “Gouda”) nadat in Haarlem een Clarissenklooster was gevestigd nog vijf kloosters van de tweede orde te vestigen. Ik heb geen pauselijke stukken kunnen vinden m.b.t. de wenselijkheid/verzoek tot stichting. Wel zijn vanuit bepaalde kloosters andere gevestigd resp. naar de 2^e regel overgegaan:

Naast Haarlem en Gouda zijn dit: Brielle, Alkmaar, Delft en Amsterdam.

Ik heb nergens directe invloed m.b.t. deze kloosterstichtingen door Karel de Stoute of de andere Bourgondiërs kunnen vinden. Maar misschien niet ver genoeg gezocht.....maar ik vond wel publicaties over de ontmanteling van clarissenkloosters op internet tijdens de revolutionaire jaren '70 van de 16^e eeuw. Boven genoemde plaatsen in Holland kwam ik daarbij tegen.

Wel wordt gedacht dat er drie oorzaken zijn die verhinderden dat meer (clarissen)kloosters werden gevestigd:

1. Tegenwerking door het kapittel van Utrecht. De franciscanen waren daarvan concurrenten en hebben vanaf midden 15^e eeuw gepoogd werk te maken van vestiging van clarissenkloosters resp. omvorming van 3^e regel naar 2^e regel;
2. Stedelijke magistratuur had angst voor het aantrekken van behoeftigen, zowel het klooster zelf als daardoor aangetrokken niet-religieuze personen;
3. Verzadigingsgraad van “het religieuze landschap”.

Hoewel een klooster een geldbron kon zijn, was –zeker ook een clarissenklooster- voor de stad een financiële handenbinder (of zoals we dat nu zouden noemen) een “riskante investering”.

I. De locatie van het Clarissenklooster te Gouda./ 3. In welke straat stond het klooster?

Stad en parochiekerk bemoeien zich met de vestiging van het Clarissenklooster.

Al snel na het bezoek van Karel de Stoute werden terreinen en huizen gekocht. Maar de toestemmingen komen pas later. Het is me onduidelijk waarom er zoveel tijd zit tussen het bezoek en de blijkbaar voortvarende aankopen.

Denslagen is (voor mij) niet helemaal duidelijk met de datum (twee jaren worden vermeld: 1475 en 1470- blz. 204 resp 205) waarop toestemming wordt gegeven tot de aanleg van een kapel met toren, altaren en een kerkhof . Wel vermeldt hij Petrus d’Enguechin (pastoor in 1470). Arthur van Bourbon was pastoor in 1475.(Tidinge)

Uit andere bron (mijn eigen computer!) trof ik deze tekst:

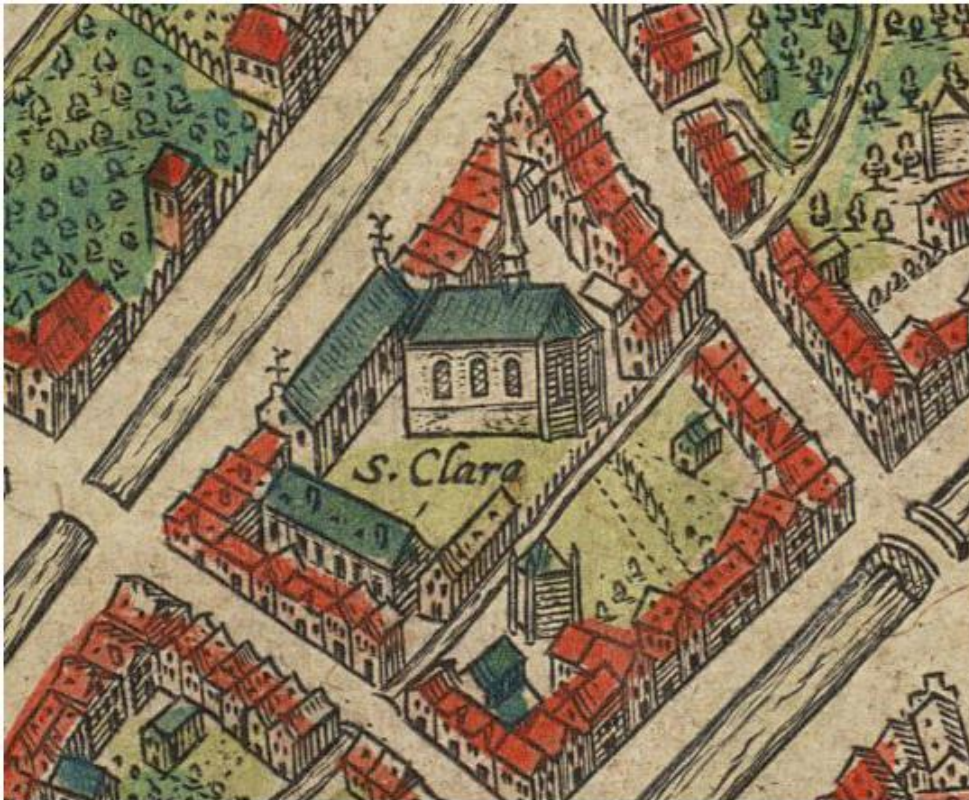
Tussen 1466 en 1475 had Petrus Enguechin, pastoor van de St.-Janskerk, reeds allerlei voorrechten aan de zusters toegestaan (inv.nr. 190), die door zijn opvolger Adam de Kraenleide werden gestaafd, wiens schrijven bisschop David van Bourgondië bevestigde (inv.nr. 191).

In 1475 gaf het **stadsbestuur** ook daartoe toestemming. De angst voor kosten voor de stad werd duidelijk evenals groot ruimtelijk beslag: de zusters mochten geen onroerende goederen, renten of bezittingen verwerven, anders dan het terrein van het klooster zelf en zoveel land als nodig om vee voor eigen gebruik te weiden (Denslagen, Gouda). Dit zijn voorwaarden die het stadsbestuur stelde.

Wellicht zijn de voorwaarden nadrukkelijk genoemd omdat er ontwikkelingen waren waarbij werd afgeweken van de oorspronkelijke armoede-leefregel van Clara van Assisi. Je kreeg de zgn. “arme claren” en de “rijke claren”. (hoewel de laatste groep ook nooit echt rijk is geweest). Pas in 1490 stond vast dat de Clarissen de eerste regel van Clara zouden volgen- de

“arme claren”. Dit betekende wel dat de clarissen de gebouwen dus niet in eigendom hadden en werden beheerd door enkele “vaders”/voogden en onderhouden op stadskosten. (Denslagen, pag. 205). De gebouwen werden – gezien een beschrijving van betalingen aan het klooster te midden van kosten aan poorten en bruggen – blijkbaar gezien als stedelijk eigendom (Denslagen, 205)

Kortom: het ruimtebeslag en de hoeveelheid onroerende bezittingen werd hiermee beperkt.

Braun & Hoogenberg, 1585

De huidige situatie- febr. 2014

Het klooster werd **grofweg** – wat ruim genomen want niet alle panden aan die straten, met name aan Turfmarkt en Vrouwesteeg waren eigendom van het klooster, terwijl westelijk van Het Klooster nog enkele panden waren t.b.v. het clarissenklooster- begrensd door de volgende straten:

Nieuwehaven-Vrouwesteeg-Turfmarkt-Het Klooster.

3. Beschrijving van het gebouw/de bebouwing./ 5. Welke gebouwen behoorden tot dit klooster?

Boven is al vermeld dat het klooster van de pastoor van Gouda toestemming had gekregen tot het bouwen van een kapel met altaren, met een toren en een kerkhof.

Daarnaast waren al eerder enkele woonhuizen en grond aangekocht.

De **eerste aankoop** betreft een huis aan de Hondscoop (Turfmarkt n.z.) op 16 maart 1467 door twee vrouwen, nl. Aleid (wed. van Pieter Boskoper) en Russent (wed. van Hobbe Sasboutszn).

Winter 1467/1468 worden zes cameran gekocht aan de Nieuwehaven.

Verschillende aankopen van huizen, aan de Nieuwehaven, gedurende de tweede helft van de 15e eeuw door de "vaders" (= voogden) van de Clarissen gedaan, bewijzen de uitbreiding van de voorgenomen bouw.

De verstening van de stad heeft ook hier plaats: er is subsidie gegeven door de stad ten behoeve van een tegeldak in 1482: de stadsrekening van 1482 (fol. 21) vermeldt "46 roeden hard dak".

In een pauselijke bul van 25 juni 1486 is sprake van een refter en een dormter. (Een dormter kan meerdere betekenissen hebben: een deel van een klooster/ een kloostervertrek/ een slaapzaal/ een geheel van slaapzalen/ gang vóór de slaapzalen in een klooster).

Ik hou het voorlopig maar op een dormitorium, dus een slaapzaal.

De oudste gebouwen stonden aan de Turfmarkt n.z. (waarschijnlijk genoemde aankoop 1467). Er liep een zijtje parallel aan Nieuwehaven/Turfmarkt tussen Gouwe richting Kleiweg, ongeveer op de plek waar de clarissenpoorte toegang gaf tot het klooster.

Op de kaart van Braun & Hoogenberg uit 1585 staat de kapel. Ze had een lengte van 32 meter. Er is geen toren op de afbeelding te zien, doch een dakruiter. Wellicht dat deze bedoeld werd bij de omschrijving "toren". Een foto van een kapel uit Limburg:

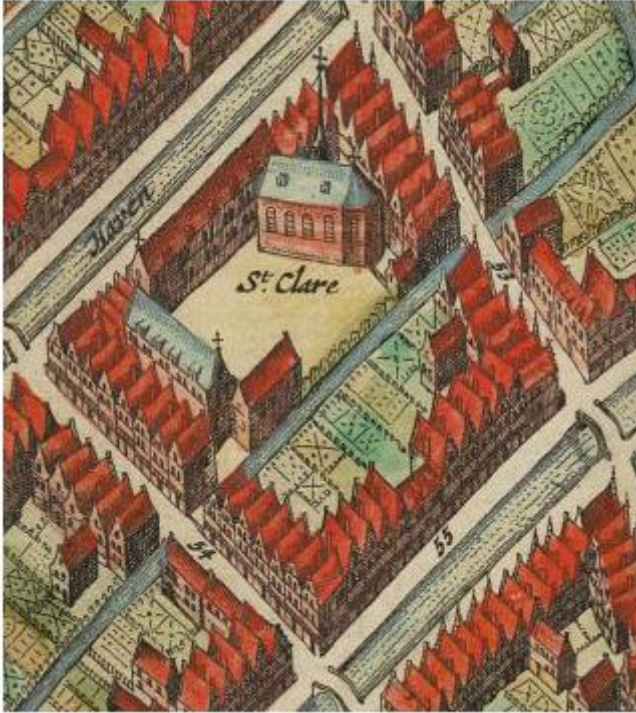

Kapel te Aijen (Bergen-Limburg). Met leien bedekte dakruiter. (bij deze kapel hebben ze wel Gamma-verf gebruikt, in de tijd van de Clarissen was er nog geen Gamma in Gouda)

Het dak van de kapel/bekleding van de dakruiter van het clarissenklooster zou wel (deels) van leien kunnen zijn geweest: er zijn veel leien gevonden.

De boerderij was bij kloosters meestal zo ver mogelijk in de tegenovergestelde hoek, zo ook bij het Clarissenklooster.

Ter plekke van de kapel denkt men dat onder de fundering nog resten zijn van een boerderij, mij is echter niet bekend of die ooit eigendom is geweest van het klooster voordat de kapel werd gebouwd.

Joan Blaeu, 1652

Achter op het water, d.i. aan de noordzijde van het zijtje (Denslagen-Gouda) stonden nog enkele huizen.

Aan de zijde van de Turfmarkt stond het eerst aangekochte huis.

Het zou mij niets verbazen op grond van de tekeningen dat het eerste huis dat aangekocht werd op de plek staat van de woning links van het poortje. Wellicht dat de poort ook toegang gaf tot het achtergelegen erf.

Het “grootte huys”, links van de kapel, werd in 1592/93 in acht woonpercelen gesplitst: vijf van deze vormden de plek van de latere brandweerkazerne.

Het is niet bekend of er een spin- en weefhuis is geweest, noch is iets bekend van een brouwerij.

Er zal ook grond in gebruik (en eigendom – verlot verleend in 1475) geweest zijn –waar is niet bekend- omdat de clarissen koeien hadden te beweiden.

4 . Welk oppervlak had het klooster?

Met een voorzichtige berekening op grond van tekeningen en gebruikmakend van kaarten op internet kom ik tot de slotsom dat het geheel een oppervlak gehad moet hebben van ongeveer 10.000 m2. (een voetbalveld meet ruim 7000 m2).

J.W.M.(Sjef) Bekkers, 22 februari 2014.

sjef@amazinghollandguide.nl

P.S. ik stel het op prijs commentaar/aanvullingen te krijgen op mijn verhaal. Ik heb allerm minst beoogd in dit korte tijdsbestek een wetenschappelijk artikel te schrijven- maar dat had u ongetwijfeld al door. Is/geeft geschiedenis soms ook niet veel lol?

Als u me een keertje treft met toeristen in Gouda, verzoek ik u niet te roepen dat mijn werkje beneden alle peil was: niet in het Nederlands, Duits of Engels. Ik zal u erkentelijk zijn!

Iets zuidelijk van de Vrouwewoort op de kaart is de locatie van het zijtje geweest, zo ongeveer langs de daaraan parallel lopende muur van de daar aanwezige Turfmarktkerk.

De straten staan niet haaks op elkaar, dus wie het wilt controleren mag het graag meten!

Profweg is het opp. maximaal 10000 m^2 (naar boven afgerond!)

UEFA - voetbalveld: $68 \times 105 \text{ m} = 7140 \text{ m}^2$

? = Aan de Mieuwe haven zijn één of meer panden ooit ook deel geweest van het klooster: mij is niet bekend hoeveel met welke opp.
Aan de Vrouwewoort zijn panden die geen deel hebben uitgemaakt v.h. klooster.